

22. Hagen V.W. von. World of Maya. – N.Y., 1960.
23. Herrera-y-Tordecillas A. de. Historia general de los hechos de los Castellanos, en las islas de Tierra Firme del Mar Oceano. – 9 tt. – Madrid, 1726-1730.
24. Las Casas B. de. Apologetica historia summaria. – Madrid, 1909.
25. Lizana B. de. Historia de Yucatan. – Mexico, 1893.
26. Lopez Cogolludo D. Historia de Yucatan. – 2 tt. – Mexico, 1893.
27. Ponce A. Relacion breve y verdadera de algunas cosas de las muchas que sucedieron en las provincias de Nueva Espan'a. – 3 tt. – Madrid, 1873.
28. Relaciones historico-geograficos de Yucatan. – 2 tt. – Madrid, 1898-1900.
29. Roys R.L. Political Geography of the Yucatan Maya. – Washington, 1957.
30. Torquemada J. de. Monarquia Indiana. – 3 tt. – Mexico, 1943-1944.
31. Tozzer A.M. Landa's Relacion de cosas de Yucatan. – Cambr., Mass., 1941.

С.С.Андрєєва

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАПОРОЗЬКО-ТАТАРСЬКІ ВЗАЄМИНИ ПЕРІОДУ НОВОЇ СІЧІ

Взаємини запорожців з південними сусідами – Кримським ханством, ногайськими ордами та очаківськими турками довгий час висвітлювалися однобічно, з точки зору довічного протистояння християнського та мусульманського світів. Це не відображає всієї складності, взаємовпливу двох порубіжних суспільств, які довгий час співіснували на кримській території (Олешківська та Задунайська Січі). Таке сусідство було постійним чинником існування Січі? і тому не можна розглядати будь-які моменти історії Запоріжжя без урахування цього фактора. Зупинимось докладніше на одній з актуальних проблем української історіографії – ліквідації Січі російським урядом у 1775 р., і саме на зовнішньополітичному аспекті цієї акції. Загальноприйнята точка зору полягає в акцентуванні втрати Запоріжжям свого значення як форпоста у боротьбі з Кримом та Туреччиною після перемог російської армії та підписання Кючук-Кайнаджійського миру (1774). На нашу ж думку, таке рішення російського уряду впливає з самого характеру запорозько-татарських взаємин періоду Нової Січі (1734-1775).

Запорізька Січ до останніх часів свого існування певною мірою зберігала статус суб'єкта міжнародного права. Кошовий, січова та навіть паланкова старшина мали право дипломатичного листування з офіційними особами сусідніх держав (Кримським ханством, Польщею) з приводу прикордонних справ. Це свідчить про високий ступінь автономії Запоріжжя як в межах Російської імперії, так і України (таке

право було, наприклад, у київського губернатора, але його не було в гетьмана Кирила Розумовського). Офіційна репрезентація на міжнародній арені давала Кошу можливість засобами дипломатії відстоювати свої специфічні інтереси, які не завжди співпадали з інтересами його протектора – Російської імперії, в орбіту зовнішньої політики якої було втягнуто і Запоріжжя.

Балансування Коша на межі протиріч з Росією та протиріч з Кримом зумовили непослідовність запорозької дипломатії. Найгостріше питання вибору постало напередодні війни 1768-1774 рр.

Незадоволення запорожців російською протекцією відгукнулося наприкінці 1768 р. повстанням на Січі, спрямованим проти керівництва Коша та особисто П.Калнишевського. В радянській історіографії достатньо висвітлено соціально-класові причини цього повстання, його зв'язок з Коліївщиною, ми ж хочемо привернути увагу до пов'язаного з ним зовнішньополітичного аспекту.

Почалися заворушення 26 грудня 1768 р., коли Калнишевський на загальній військовій раді повідомив монарші повеління з нагоди загрози війни з Туреччиною і за звичаєм запитав: “А що, братчики, будемо робити?” [12, с.443]. Найімовірніше, саме звістка про немунучі воєнні дії проти Туреччини і спричинила зворушення, бо ця війна не відповідала інтересам більшості запорожців.

Після придушення повстання була створена спеціальна урядова комісія, яка допитала заарештованих повстанців. Цікаво, що дехто з них показав про наступні плани – обрати іншу старшину, забрати гармати, скарб і “податися під султана”, до Туреччини [10, с.123]. Тому, можливо, в мотиви повстання треба зарахувати незадоволення дипломатичною діяльністю П.Калнишевського, його плазування перед російським урядом, який не збирався повертати захоплені запорозькі землі. З іншого боку, запорозьку старшину теж не влаштовував наступ на Запорозькі Вольності з півночі. Втративши надію домогтися чогось від Петербурга, сам Калнишевський казав у 1766 р. своєму писареві, що залишається одне – відрядити добрих 20 чоловік з проханням перейти всім військом під владу султана (донос П.Савицького від 1767 р.) [14, с.47-48]. Загальний настрій запорожців “перейти до їх братів-татар” в разі відмови цариці захистити їх від утисків з боку російських підданих зафіксований і в “Історії” Н.-Г. Леклерка (кінець 18 ст.), лікаря-француза на російській службі [9, с.41-43]

Є підстави вважати, що такий обережний і серйозний політик? як П.Калнишевський? не міг би наважитися на практичні заходи проти Російської імперії, та й це б зразу набуло розголосу; подібні доноси є лише відголоском внутрішніх проблем е Січі, коли опозиційно настроєна ста-

ршина виборювала владу [7, с.120]. З другого ж боку, відродження Січі на турецькій території (Задунайська Січ, 1775-1828 рр.), суворе покарання, яке спіткало його та деяку іншу старшину говорять якщо не про зраду, то про реальну можливість цієї зради. Одна з народних легенд, складена колишніми запорожцями, говорить про те, що їхній останній кошовий втік до Туреччини, там одружився і навіть мав сина [8, с.67].

До того ж, маємо побічні свідчення про прямі таємні зв'язки Коша з Кримом. У жовтні 1768 р. хан Крим-Гірей повернув захоплених в полон запорозьких купців без попередніх домовленостей, про що П.Калнишевський своєчасно не повідомив російський уряд. Та й останній набіг татар на північні землі Війська, що відбувся взимку 1769 р., найбільше був спрямований не проти запорожців, а проти російських фортець так званої Української лінії. Цю акцію очолив сам хан Крим-Гірей. Маршрути татарського війська пролягали по самому прикордонню, збройних сутичок з козаками не було. Коментатор цих подій барон Тотт прямо говорить про можливі переговори та змову запорожців з ханом, про їх переговори і відмову козаків допомогти гарнізону фортеці Св.Єлизавети. На його думку, спільні плани татар і Запорожжя не здійснилися лише тому, що хан не зміг утримати своїх татар від розбою і в поселеннях козаків [16, с.164].

Можливість такого варіанту розвитку подій впливає з історії попередніх запорозько-татарських взаємин періоду 1739-1768 рр. – мирного 30-річчя між двома російсько-турецькими війнами (1734-39 рр. та 1768-1774 рр.). У цей міжвоєнний час ми не знаємо великих татарських набігів, а маємо лише наїзди невеличких чамбулів та постійні прикордонні конфлікти, насамперед, пограбування як з боку татар, так і запорожців.

Хоча у часи Нової Січі основою господарства Запоріжжя стала мирна праця, а від татар козаки отримували мирний прибуток через торгівлю, традиційне пограбування та розбій ще займали певне місце. На це підштовхувала запорожців і політика царського уряду, спрямована на скорочення запорозької торгівлі, стягання на свою користь прибутків з запорозьких перевозів та митниць, затримка і без того недостатнього грошового і хлібного жалування тощо. До того ж, участь у воєнних кампаніях разом із російськими військами не давала вже таких значних трофеїв, як раніше. Тому все ж таки “татарський промисел” залишався популярним, особливо серед голоти, а запорозько-татарські прикордонні взаємини і в середині XVIII ст. зберігали за традицією конфліктний характер; це відбивало особливості їх геополітичного положення та соціально-економічного розвитку, було невід’ємною частиною життя двох суспільств.

Запорозько-татарські заємні претензії вирішувалися або на місцевому рівні, або на спеціальних паритетних комісіях при посередництві російських комісарів. Прикордонні конфлікти формально порушували Белградський трактат (1739 р.) та могли стати причиною передчасної війни з Туреччиною. Тому царський уряд був зацікавлений встановити порядок на кордоні і надалі контролювати прикордонні стосунки.

В справі улагодження запорозько-татарських конфліктів російські урядовці спиралися на соціальні протиріччя серед козацтва, на старшину, яка б спромоглася утримати запорожців від нападу на татар. І старшина всіляко підтверджувала свої вірнопідданські настрої, запевняла, що намагається викоринювати і карати ворів та розбійників. Справжнє ж обличчя старшини впливає з матеріалів слідства по татарських скаргах, що проводилося на Січі російськими комісарами. Серед іншого встановлено факти переховування вкраденого у куренях, окуповування старшиною вкраденого, приховування винних [2, с. 44].

Більш того, завдяки таким фактам старшина здобула і певну міжнародну “репутацію”. У 1752 р. хан вказує Порті на причетність старшини до прикордонних конфліктів і неспроможність встановити мир на кордоні: кошовий “всім цим безладдям причиною поставляє” [1, с. 236]. З другого боку, київський генерал-губернатор М.І.Леонтьєв вимагав не судити запорожців в Січі, а відсилати їх до Києва за причиною необ’єктивності такого суду – “кошові самі до розподілу пограбованого запорожцями... намір мають і разом із злодіями користуються” [3, с. 60].

В історичній літературі багато уваги приділяється участі запорожців у гайдамацькому русі. Невеликі групи гайдамаків набиралися ватажками поодинці, найчастіше для якогось набігу – кримського або польського. У разі удачі або переслідування вони розсіювалися, нишком поверталися в Січ: хто на зимівники, хто як рибалки на коси, хто як робітники на Прогноївські соляні озера.

Найвигідніші місця для розбою були на порубіжжі Польщі, Криму та Запорозьких Вольностей. Постійним міграціям людної в регіоні сприяли як порубіжне географічне положення Запоріжжя та потреби господарського розвитку регіону, так і “прозорість” кордонів. Зазначимо також, що гайдамачили у Польщі та чинили напади на запорозько-татарському прикордонні запорожці майже однакового соціально-економічного й психологічного статусу, іноді це були одні і ті ж люди (наприклад, козак Данило Кучер (Пластун) проходив у Малоросійській колегії у справі вбивства поляка, але раніше чинив напади і на татар [20, арк. 28]). Щоб запобігти розшуку, гайдамаки могли по кілька разів переходити кордони та перегоняти вкрадену худобу.

Складне сплетіння запорозько-польсько-татарських порубіжних взаємин потребує окремого дослідження, але зауважимо, що вони не зводяться тільки до дрібних конфліктів [23, с.9]. Так, один з ватажків Коліївщини запорожець М.Залізняк десь між 1762 та 1768 рр. перебував “на низу між козаками, потім у турецькому місті Очакові був у шинковому промислі” [5, с.516]; С.Гаркуша, загін якого був направлений з Січі самим П.Калнишевським на допомогу гайдамакам, після придушення повстання повернувся на Січ і брав участь у російсько-турецькій війні 1768-1774 рр.

Безумовно, запорозька старшина не залишалася осторонь від легких прибутків, про що було відомо і в Петербурзі [12, с.415]. На допиті у фортеці Св.Єлизавети один з гайдамаків, схоплений після багатьох розбоїв, зізнався, що іноді старшина Бугогардівської паланки потурала їм тим, що не лише не запитувала, куди вони ходять і з чого існують, а навіть дозволяла продавати свою здобич та пропивати її, за що полковник і осавул отримували від гайдамаків подарунки. Так, гардівській осавул Ігнат Мандро сам прибув на о. Мігею (де скупчувалися гайдамаки), переночував там, узяв в подарунок для себе, полковника та старшини багато з пограбованого: зброю, хутра, коштовні речі й коней [18, с.461]. Але в цьому немає нічого дивного за тих умов – перевірити факти насильства у південноукраїнському степу було практично неможливо, це і підштовхувало запорозьку “вольницю” на грабунки, зловживання незалежно від майнового та соціального статусу. Навіть сербські офіцери з сусідніх новопоселень, пристосувавшись до місцевих умов, іноді переховували у себе на хуторах гайдамаків, давали їм зброю і коней, взамін брали частину здобичі [11].

Хоча відкрито конфліктувала з татарами, головним чином, голота, яка йшла на Південь у пошуках кращого життя, з пограбувань мала прибуток і старшина, яка скуповувала вкрадене, і тому повинна була приховувати винних. До того ж, старшина була силою, найбільш зацікавленою в колонізації запорожцями південного Придніпров'я і в наступі на татар. За таких обставин царський уряд для впорядкування запорозько-татарських конфліктів змушений був обмежувати автономію Січі, зокрема, у судово-адміністративній та зовнішньополітичній сферах.

Залежно від волі київських губернаторів (безпосередні начальники Запоріжжя у прикордонних справах) та вищого керівництва імперії листування Коша з татарськими сановниками контролювалося в тій чи в іншій формі. Під час паритетних комісій листування кошового з татарськими сановниками було нерегулярним і торкалося лише окремих скарг, а не комісій у цілому. У вересні 1754 р. київський губер-

натор І.П.Костюрін наказав кошовому рапортувати у Київ про листування з приводу прикордонних комісій і просити на те дозволу, а без дозволу від такого листування утримуватися [26, *арк.1*]. Надалі кошовому рекомендувалося надсилати кореспонденцію у Київ для перекладу. У листі генерал-аншефа П.Стрешньова від 29 січня 1762 р. з Української лінії Кіш повідомляється про призначення спеціального перекладача від Колегії іноземних справ на Микитинську заставу, щоб він перекладав для запорожців з “турецького діалекту”, а свої повідомлення і копії з перекладів відсилав у Київ [27, *арк.15*]. Посилання контролю царської адміністрації за зовнішньополітичною діяльністю Запоріжжя можна пов’язати з погіршенням російсько-кримських та російсько-турецьких відносин, з загрозою війни з Туреччиною і побоюванням переходу запорожців під протекцію Криму.

Але прикордонними конфліктами не вичерпуються запорозько-татарські взаємини часів Нової Січі. Поступово набувають розвитку економічні, торговельні зв’язки, зміцнюються міжособові відносини татар та запорожців (торговельний обіг Запоріжжя з Туреччиною досягав 250 тис. крб. на рік, а з Кримом – 60 тис. крб. [13, *с.195-196*]). Такі зв’язки уособлюються перш за все з заможним козацтвом, запорозькими купцями та промисловиками, а відтак і з старшиною, хоча свої інтереси мала і запорозька сірома, якій розвиток мирних взаємин з татарами давав найважливіше – роботу.

Мабуть не випадковим було обрання на кошовство у 1764 р. “немічного 80-річного дідугана“ Пилипа Федорова, який ще дитиною прийшов на Запорожжя, в Стару Січ, молодим козаком служив в Олешківському Коші й уже курінним отаманом – під час турецької кампанії 1736 та 1737 років. Він спромігся покласти край нескінченим суперечкам з едичкульськими ногайцями. Це був тимчасовий але, стійкий мир; едичкульський каймакан Мурат-ага дозволив запорожцям будувати за власний кошт мости в кримському степу, на річках Білозерці та Рогачику, через котрі йшли всі обози по сіль на перекопські озера, і навіть брати на користь Коша платню [12, *с. 383-384*]. На думку видатного дослідника Південної України Олександра Рябініна-Скляревського, обрання П.Федорова пом’яжило і митний конфлікт Запоріжжя і Криму періоду 1762-1765 рр. з приводу очаківської торгівлі, пов’язаний з негативним ставленням кримського хана Крим-Гірея до запорожців [24, *с.2*].

Ханська адміністрація була зацікавлена у якнайбільшому вивезенні чумаками солі і задалегідь повідомляла Кіш. Так, 25 червня 1764 р. пристав перекопського промислу Баба-Іман писав кошовому отаману Пилипу Федорову про великий врожай солі та сприятливі умови для чумаків (“воды и травы в Крыму, так же и на пути везде изобильно, так что

очень спокойно ныне для чумаков, а для скота кормов достанет”). Не забув пристав і про самого кошового: “... При чем посылаю вам в гостинец один сафьян, прошу принять его за благо. Да при том же прошу прислать нам возов два для вас, одоляюсь самой чистой соли на ваш расход накласть. Причем прошу в незамедлении чумаков прислать за солью” [15, с.424]. Можливо, саме через міжособові взаємини, не без допомоги “ральця”, скоро та надійно вирішувалися багато з взаємовигідних для Запоріжжя та Криму справ. Маємо відомості про звичай надсилати на знак “приятельської дружби” один одному подарунки. Так, при обранні на кошовство у 1762 р. Григорія Федорова (Лантуха) їм було презентовано перекопському каймакану Омер-хану “вишивку” (рушник), за що той був дуже вдячний і відіслав у відповідь теж коштовний подарунок [27, арк.11].

У такий неспокійний час саме офіційний статус запорозької старшини дозволяв їй влагоджувати свої особисті справи з татарами. Наприклад, кантаржій Іванов представив в Кіш 26 серпня 1765 р. два “обліки” за 30 червня 1764 р. від бахчисарайського жителя Зерона Мовседі Карабетова із такими зобов’язанням: 1) повернути до 1 жовтня 1764 р. 135 російських рублів сріблом, а якщо ні – то нараховуватиметься пеня 2% на місяць; 2) поставити в Січ вина кримського по 7 копійок на суму 900 левков. Оскільки той Карабет не виконав зобов’язань, то Іванов править з нього 900 талерів російськими рублями, про що і йдеться у листі кошового до калги-султана від 29 серпня 1765 р. [21, с.157].

Значні торговельні зв’язки з татарською стороною мав П.Калнишевський. Він був багатою людиною (а царське жалування не можна назвати значним: так, у документі “Роздача денег за 1762 год генваря в 16 д. 1763 г.” позначено, що кошовий отримав 70 руб. [4, с.319]). Одним з джерел його багатства була саме продаж худоби до Криму, яка не припинялася навіть під час війни. Так, у 1774 р. ним було продано очаківським купцям 2000 тис. овець, а наступного року – 14 тисяч [3, с.352]. До того ж, така висока посада давала можливість додаткових прибутків – наприклад, безмитного перевезення товарів через кордон [5, с.321-322].

Старий кошовий добре розумівся як на потребах російських вельмож, так і на товарах зі Сходу (а мода при дворі на все східне швидко поширювалася, особливо у зв’язку з війною). У листі Калнишевського до П.Румянцева від 24 травня 1768 р. проситься прийняти у подарунок “50 лимонных яблок” [22, арк.4], а у листі 10 липня того ж року – турецьку трубку та мішок турецького тютюну “прозиваємого стамбул” [22, арк.4]. За описом речей 1769 р., зробленим після пограбування у Січі під час повстання 1768 р. будинку П.Калнишевського, зазначено небагато турець-

цько-татарських виробів – “турецький клиш под турецкою доброю оправою” та дві шапки з “добрим сивим кримським смушком” [5, с.338]. А вже у описі майна колишнього кошового П.Калнишевського (справа “О вышедшем в конфискацию бывших запорожских старшин скоте и о прочем имении, 31 января 1776 г.”) поміж іншим згадується багато речей турецького та татарського походження (тканини, одяг, зброя кінська, зброя, гроші) [17, с.101–107]. Звичайно, не можна зараховувати всі ці речі до торговельного імпорту, можливо, що це були воєнні та не тільки воєнні трофеї.

Таким чином, і голота, і запорозька старшина були певним чином зацікавлені у своєму південному сусідові як взаємовигідному торговому партнері та традиційному джерелі воєнних прибутків; зав'язувалися і міжособисті стосунки. До того ж, запорожці вміло маніпулювали загрозою з півдня у протистоянні з Російською імперією. Наприклад, при плануванні відбудови та переносу Січі (замість згорілої у 1756 р.) запорожці пропонували обрати новим місцем для її спорудження Никитин Перевіз, що нижче по Дніпру і ближче до Криму. Це була і чудова нагода позбутися опіки російського гарнізону, бо Туреччина та Крим будуть незадоволені спорудженням укріплень [25; 17].

Можна стверджувати, що в запорозько-татарських взаєминах періоду нової Січі крилася потенційна загроза для Російської імперії. Постійні прикордонні запорозько-татарські конфлікти стояли на перешкоді опануванню Росією Північного Причорномор'я, колонізації цих земель, гарантуванню безпеки чорноморської торгівлі, економічному, військовому, дипломатичному утвердженню в регіоні. Хоча певний час військова сила запорожців використовувалася для протидії Туреччині та її васала Криму, саме існування Запоріжжя було перешкодою у приборканні царизмом цих земель. Тому зовнішньополітичний аспект відіграв не останню роль для акції знищення Січі 1775 р.

Джерела та література

1. Андриевский А.А. Материалы для истории Южнорусского края в 18 ст. (1715–1774), извлеченные из старых дел Киевского губернского архива. – Одесса, 1886.
2. Андреева С.С. Комісії для вирішення взаємних претензій татар і запорожців періоду Нової Січі // Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідницької лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. I. – Запоріжжя, 1996. – С.40–47.
3. Загоровский Е.А. Взаимоотношения Запорожья и русской правительственной власти во времена Новой Сечи // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1913. – Т. 31.
4. Голобуцький В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.

5. Голобуцький В.О. Запорізьке козацтво. – К., 1994.
6. Голобуцький В.О. Запорізька Січ в останні роки свого існування. 1734-1775. – К., 1961.
7. Князьков Ю.П. Нові відомості про П.Калнишевського // Матеріали першої республіканської науково-практичної конференції “Проблеми історії запорозького козацтва в сучасній історичній науці та музейній практиці”. – Дніпропетровськ, 1990. – С.119-121.
8. Кулиняк Д.І. Соловецький в’язень. Останній кошовий Січі Запорозької. Історичний нарис. – К., 1991.
9. Полонська-Василенко Н. До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т.І. – С.186-290.
10. Полонська-Василенко Н. До історії повстання на Запоріжжі 1768 року // Там само. – С.107-126.
11. Посунько О.М. Документи до історії гайдамацького руху в ділових матеріалах канцелярії Нової Січі та Новосербського корпусу // Регіональне та загальне в історії. Тези міжнародної наукової конференції, прив’язаної 140-річчю від дня народження Д.Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з’їзду (листопад 1995 р.) – Дніпропетровськ, 1995. – С.109-111.
12. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
13. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких Вольностей // Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. – К., 1929. – Т.4.
14. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М., 1965. – Кн.14.
15. Яворницький Д.І. Історія запорозьких казаків. – К., 1990. – Т.1.
16. Записки барона Тотта о татарском набеге на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – Т.7.
17. Ленченко В. Листи кошового отамана П.Калнишевського 1763 року про устрій Запорозької Січі // Пам’ятки України. – 1989. – №3. – С.28-30.
18. Показання гайдамаки Герасима Котляра, 1757 // Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
19. Реєстри майна, описаного у запорізької старшини після зруйнування Січі р.1775 // Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя // Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т.І. – С.186-290.
20. Дело по ордеру гр.П.А.Румянцева о поступлении по законам с вышедшим из Сечи запорожцами Саввой Майбородой с товарищи для грабительства, 1768 // Національна бібліотека України. Інститут рукописів. – Ф.ІІ. – Спр.4101.
21. Сборник различных местных документов // Там само. – Ф.V. – Спр.1-103.
22. Письма П.Калнышевскою П.Румянцеву // Там само. – Ф.VIII. – Спр.1307-1309.

23. Рябінін-Скляревський О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст. (Стаття для збірника “Полуднева Україна”, 1932) // Там само. – Ф.Х. – Спр.15324.

24. Рябінін-Скляревський О. Запоріжжя і Турецький Очаків. Конспект доповіді 1930 р. Додаток до протоколу №30 від 27.05.1930 р. історико-філологічного відділу // Там само. – Ф.Х. – Спр.22926.

25. Верховець Я.Д. Підготовчі таємні заходи царського уряду до знищення Запорозької Січі (Стаття. 1930-тіроки (?)) // Там само. – Ф.Х. – Спр.2837-2838.

26. Центральний державний історичний архів України у м. Києві.– Ф.229. – Оп.1. – Спр.17.

27. Там само.– Спр.137.

*А.И.Кокошински
й*

ВОССТАНОВЛЕНИЕ СУДОХОДСТВА В АЗОВО-ЧЕРНОМОРСКОМ БАССЕЙНЕ НА ЗАВЕРШАЮЩЕМ ЭТАПЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В годы Великой Отечественной войны морской транспорт имел важное оборонное значение. Решая на каждом этапе военных действий три основные задачи: воинские перевозки, перебазирование производительных сил в тыл, обеспечение нужд военной экономики, – морской транспорт страны вносил весомый вклад в обеспечение победы над противником. Эти задачи приходилось решать в сложной военной обстановке, ценой немалых человеческих и материальных потерь, вызванных как объективными обстоятельствами, так и ошибками и просчетами сталинской тоталитарной системы. Утраты эти были особенно ощутимыми в начальный период войны. В частности, большой урон был нанесен жизненно важному для страны Азово-Черноморскому региону. Порты бассейна были разрушены. Практически повсеместно отступающие гитлеровцы уничтожили все портовые сооружения, подъездные пути, вывезли или повредили ценное оборудование. Лишь незначительная часть причалов и складских помещений Мариупольского, Керченского, Одесского и Туапсинского портов уцелела после ухода оккупантов [3, с.92].

Акватории портов, находившихся в зоне военных действий, обмелели, подходы к причалам преграждали затонувшие суда и обломки навигационных сооружений. Тысячи мин, бомб и снарядов буквально наводнили территорию портов. Значительный урон был нанесен судостроению и судоремонту бассейна. Соответствующего профиля заводы в Николае-